

<https://helda.helsinki.fi>

Jättiläiset ja luterilainen kansankulttuuri

Koski, Kaarina

Turun yliopisto, folkloristiikka
2019

Koski , K 2019 , Jättiläiset ja luterilainen kansankulttuuri . julkaisussa P Enges & K Hänninen (toim) , Hirvityksiä, haamuja ja henkioppaita : Kirjoituksia uskomusolennoista . Vuosikerta. 5 , Turun yliopisto, folkloristiikka , Turku , Sivut 47-73 .

<http://hdl.handle.net/10138/324476>

unspecified
acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Kaarina Koski:

Jättiläiset ja luterilainen kansankulttuuri

Ilmestyy teoksessa *Kummajaisia ja ihmispetoja. Kirjoituksia uskomusolennoista*. Toim. Pasi Enges & Kirsi Hänninen. Folkloristiikan julkaisuja 5. Turku: Turun yliopisto, folkloristiikka 2019.

Eurooppalaisessa folkloressa tunnetaan monenlaisia jättimäisiä olentoja, jotka eivät samalla alueellakaan kaikki edusta samaa traditiota. Eri asiayhteyksissä jättiläiset ovat milloin minkäkin kokoisia ja niiden muutkin ominaisuudet vaihtelevat: ne voivat olla ihmissyöjiä, suuria peikkoja ja piruja tai peräti hyväntahtoisia naapureita. Yhteistä jättiläisiksi nimettyjen olentojen paljoudelle on kuuluminen menneisyyteen joko oman kotiseudun entisinä asukkaina tai jonkin myyttisen tai kuvitteellisen menneisyyden olentoina. Vaikka jättiläisten ominaispiirteeksi mielletään yleensä suuri koko, osassa kertomuksista ”jättiläiset” ovat vain vähän, jos lainkaan, paikallisia ihmisiä suurempia. Käsittelen tässä kirjoituksessa suomalaisia, paikalliseen maisemaan sijoittuvia jättiläiskertomuksia ja sitä, millaisia merkityksiä niille on annettu kertomisaikojensa kristillisessä maailmankuvassa. Hahmottelen taustaksi myös yleiskuvaa jättiläisistä muunlaisissa kertomusmaailmoissa sekä esittelen tutkijoiden esittämiä tulkintoja.

Suuri osa paikalliseen maisemaan sijoittuvista jättiläistarinoista on aitiologisia eli ne selittävät jonkin merkittävän tai askarruttavan asian alkuperää – yleensä erikoisten pinnanmuotojen, rökkiöiden ja raunioiden tai suurten rakennusten syntyä. Aitiologiset kertomukset sijoittuvat myyttiseen alkuaikaan, jolloin maailma sellaisena kuin kertojat sen tuntevat ei vielä ollut syntynyt. Ne rakentavat moraalista menneisyyskuvaa: selittäessään ne samalla perustelevat ja oikeuttavat vallitsevia asiaintiloja. Pohjoismaissa erityisen yleisiä ovat kertomukset jättiläisistä kirkonrakentajina. Niiden teemana on seurakunnan ja kristillisen järjestyksen perustaminen, johon liittyy myös pakanallisten jättiläisten poistuminen seudulta. Selittämisen rinnalla merkittävä jättiläistarinoiden juonne on huumori ja liioittelu. Liioittelu ei ole pelkästään humoristista vaan se myös etäännyttää kerrottua todellisuudesta ja korostaa kertomuksen myyttistä luonnetta. Se opastaa näkemään, että tulkinta on symbolisesti eikä kirjaimellisesti tosi ja että tapahtuma kuuluu kaukaiseen menneisyyteen. Myyttisillä kertomuksilla on yhteisössä erityinen painoarvo. Paikalliseen maisemaan kiinnitetyt, aitiologiset jättiläistarinat ovat olleet tärkeitä oman paikallishistorian ja identiteetin rakentajia.

Jättiläissanastoa

Jättiläisille on eri kielialueilla omia nimityksiä, joiden lisäksi useimmissa Euroopan maissa tunnetaan sana *gigantti* jossakin muodossa. Kreikkalaiseen mytologiaan pohjautuva sana *gigas* (monikossa *gigantes*) on tarkoittanut muinaista, sittemmin jättikokoisiksi miellettyä kansaa. Sana esiintyy muun muassa romaanisissa kielissä (ransk. *géant*), englannissa (*giant*), virossa, venäjässä, saksassa ja ruotsissa (*gigant*; kirjoitusasu vaihtelee). Yhteinen sanasto ei kuitenkaan merkitse sitä, että sanan merkitys olisi edes paikallisesti yhtenäinen. Jättiläistarinoiden ja jättiläissatujen

motiivistot ovat pääasiassa kansainvälisiä, mutta variaatio näiden perinnelajien välillä, kuten niiden sisälläkin, on suurta.

Suomessa käytettyjen sanojen *jättiläinen*, *jotuni* ja *jatuli* taustalla ovat muinaisskandinaavin *jötunn* ja ruotsin *jätte*. Jos tarkastellaan kertomuksia, joissa jättiläisolento heittää kiviä, muodostelee harjuja ja rakentaa kirkkoja, olentojen nimityksiä on monia. Jättiläinen on yleisin nimitys, ja sen rinnalla puhutaan etenkin paikallisesti painottuen *hiisistä*, *kalevanpojista*, *jättiläispiruista* sekä *nunnista* ja *munkeista*, toisinaan myös *meteliläisistä*. Näiden eri nimitysten välillä on jättiläistarinoihin sovitettuna vain vähän merkityseroja, vaikka osalla niistä tarkoitetaan toisissa yhteyksissä aivan muuta. Monimerkityksisyys ja merkitysten metaforiset suhteet toisiinsa ovat uskomusperinteelle ominainen piirre.

Nunnat ja munkit. Nunnista ja munkeista kerrotaan sekä jättiläisinä että ilman selvää jättiläisviittausta keskiaikaisten kivikirkkojen rakentajina esimerkiksi seuraavasti:

Pyhtäh kirkko.

Vanhat on puhunnu, että ennen Paavin aikan (silloin kuin Suomessa oli Paavin usko) kun oli paljo munkkii, niin ne ol niin etevii kirkon rakentajii. Tääl Suames on kaik vanhemmat kirkot munkkien rakentamii.

Pyhtäh kivikirkko, joka kuuluu olevan ja tavattoman vanha, kuuluu olevan vanhojen munkkien rakentamaa. Siin kuuluu olevan sellainen ennustus, että kerran vasta maailmas se hajoa ja laukiaa ihmisten päälle kun ihmiset on kirkon sisäl jumalanpalvelukses. (SKS. KRA. Ruotsinpyhtää. A. Kujala 131. 1915.)

Tarinassa mainittu ennustus kirkon luhistumisesta ihmisten päälle on jättiläisiltä tai pirulta saatuun rakennusapuun viittaava motiivi, joka tunnetaan nimellä ”Kirkko tappaa täytensä väkeä” ja on saanut suomalaisessa tarinatyypiluettelossa numeron N 531. Erityisesti nunnien kohdalla kertomuksissa on jättiläisiin liitettyjä kertomusaihelmia silloinkin, kun mukana on yhteys katolisiin luostareihin. Seuraavissa esimerkeissä Naantalin kirkon yli-inhimilliseksi tulkittujen rakentajien määritelmänä on paitsi nunna, myös hiisi:

Minulle on näytetty kerran pitkä kivi Naantalin kirkon seinällä ja sanottu, että tarina kertoo nunnien sen silkkiesiliinassaan kantaneen sinne. (SKS. KRA. Karjala T.I. Maria Mattila KT 8:126. 1937.)

Priitta Kurki kantoi esiliinassaan sellaisia kiviä Naantalin kirkon rakennusaineiksi, ettei kymmenen miestä jaksanut niitä kantaa. Liisa Pooli oli toinen yhtä väkevä hiisi. Niitä oli kaikkiaan neljä naista. Niitten ruumiit oli säilytetty Naantalin kirkossa kaapeissa viimeiseen kirkon korjaukseen asti, jolloin ne pantiin hautaan. (SKS. KRA. Raisio. E. Saarimaa 222. 1910.)

Kertomuksen naishiisi viittaa Naantalin luostarin abbedissaan Brita Kurkeen (Saarimaa 1911, 258–259; ks. myös Tallgren 1911, 147). Kertomus ei-inhimillisen toimijan kirkon seinään tuomasta suuresta kivistä on yleinen. Olento voi yhtä hyvin olla ”piru, tai mikä jättiläinen hää liene ollut” (SKS. KRA. Koivisto. Ulla Mannonen PK 9066:50. 1938), ja joskus kivenä on myllynkivi, jota

jättiläistyttö on kantanut rannerenkaana (esim. SKS. KRA. Renko. Taimi Röök KRK 65:42). Kivien kantaminen esiliinassa on kansainvälinen kertomusmotiivi, joka liitetään muualla Euroopassa monenlaisiin jättiläisten rakennelmiin kuten suuriin raunioihin ja mäkiin (Davidson 2011, 631). Suomessa se liittyy Naantalın kirkon lisäksi Rymättylän kirkkoon, jonka seinään kerrotaan piikatyön vieneen suuren kiven esiliinassaan (SKS. KRA. Rymättylä. HAKS. Mirjam Salovaara 9759. 1939). Suuri osa etenkin nunnat mainitsevista tarinoista kuvaa ne jättiläisiksi, joilla ei ole katolisten luostarien asukkaiden kanssa juuri muuta yhteistä kuin nimi. Mainitaan, että ”Nunnat ovat paikoin yhtä kuin Hii’et” (Lieto. H.A. Reinholm, SMYA VI, 13) tai ”Nunnat oli jotain paholaisia, jotka asu Pirunvuorella” (SKS. KRA. Mouhijärvi. K. Laitakari 144. 1936). Etääntyminen katoliskristillisestä kontekstista näkyy hyvin seuraavassa tarinassa, jossa Pirun vuorelle vetäytyvät, munkeiksi ja nunniksi nimetyt jättiläiset ovat kristittyjen vastakohta:

Karkkulainen kehuu emäkirkkonsa olevan vanhimman Satakunnassa; suittaa niin ollakin. Tarina kertoo kristityn kansan viettelleen Munkkia ja Nunnia eli Jättiläisiä rakentamaan sen kivistä, jotka tekivätkin työtä käskettyä; mutta kun saivat sen valmiiksi, karkoitettiin he kavalasti pois kellon soittamisilla, saarnoilla ja messuilla, eikä palkkaa maksettukaan. Tästä suutuivat mainitut rakentajat kovin ja potkaisivat vihoissansa rikki länsipään kirkkoa ylhäältä; jonkatähden se nytkin vielä on puusta. Nykysukukunta ei enää saa toimeen toista sen sijaan. Kiukku kyti vielä jälestäkin päin jättiläisten povessa. Pirun vuorelta heitti yksi heistä suuren kiven kirkkoa kohden, hajottaaksensa lopunkin, mutta kivi hempahti kädestä, putosi Karkun ja Tyrvään rajalle ja kutsutaan nyt Tutervahan kiveksi. – Tämän kirkon sanotaan kerran tappavan täytensä väkeä. Tässä käytiin ennen seitsemästä pitäjästä, Ruovedeltä ja Keurultakin. (Skogman 1864, 130–131.)

Yhteys kirkkojen katolisten rakennuttajien ja kristinuskon vastustajien välillä ei ole sattumaa. Reformaation jälkeen Ruotsin valtakunnassa alettiin vaalia luterilaisen uskon puhdasta ja yhtenäistä tulkintaa. Katolismielisten pelättiin vielä nousevan valtaan, joten katolisuus oli sekä poliittisesti että teologisesti suurempi uhka kuin tyystin ei-kristilliset käsitykset. Katolinen kuvasto ja tapakulttuuri rinnastuivat pakanuuteen, jolloin nunnien ja munkkien demonisointi oli oikeastaan loogista. Katolisessa Baltiassa pyhimyksillä ja jättiläisillä voidaan nähdä myös myönteisiä yhtäläisyyksiä. Pyhimyksistä kerrotaan myyttisinä maiseman muovaajina, ja heidät kuvataan kansantaiteessa jättiläismäisiksi olennoiksi, joiden helmoissa pienet ihmiset parveilevat (Racénaité 2013). Tarinat jättiläisistä, jotka ensin rakentavat kirkkoa ja sitten haluavat tuhota sen, ovat levinneisyydeltään luterilaisia (esim. Jauhiainen 1962).

Hiidet. Hiisi on itämerensuomalaisella alueella tunnettu sana, jolla on tarkoitettu sekä paikkoja että olentoja. Paikkana hiisi voi tarkoittaa uhri- tai kulttipaikkaa, kalmistoa, etäistä tai vaikeakulkuista luonnonpaikkaa taikka (vainajien) tuonpuoleista. Olentona hiisi tarkoittaa jättiläistä, luonnonhaltijaa tai joskus ylipäättään pahantahtoista yliluonnollista olentoa, edellä mainittujen paikkojen asukasta. Lisäksi hiidellä voidaan tarkoittaa näiden olentojen aiheuttamaa sairautta. Jättiläismerkitys tunnetaan pääasiassa Lounais-Suomessa; sen ulkopuolella mielikuva hiidestä on hajanaisempi ja viittaa enimmäkseen syrjäisissä, kallioisissa paikoissa eläviin yliluonnollisiin olentoihin. (Saarinen 1993, 107–110.) Hiisi-sanat käsitteellinen hajanaisuus ohjaa tarkastelemaan sen merkityksiä laajemmasta perspektiivistä. Jättiläismerkityksessäänkin hiisitarinat sisältävät selkeän kahtiajaon

oman ja vieraan välillä. Toisella puolella ovat hiidet, pakanuus ja pahuus, epänormaali voima ja koko, menneisyys sekä vetäytyminen syrjäseuduille ja luontoon. Toisella puolella taas ovat ihmiset, kristinuskko ja hyvyys, normaali voima ja koko, nykyaika sekä asuminen keskusalueilla maanviljelyn parissa. Muissa yhteyksissä hiiteen liittyy myös jako elämän ja kuoleman välillä. Hiisi-käsitettä tutkinut Jukka Saarinen nostaa tärkeimmäksi jaon ihmisten arkisen elämismaailman ja sen ulkopuolen välillä. Arkiseen elämismaailmaan kuuluvat koti, viljelty maa ja asutus, yhteisö, jokapäiväiset kokemukset sekä tutut esineet ja tapahtumat. Ulkopuolta edustavat viljelemätön ja haltuun ottamaton luonto, kuolema ja niihin liitetyt olennot, jotka määrittyvät ihmisen ja hänen kulttuurinsa vastakohtaksi. (Saarinen 1993, 109, 112–114.)

Kalevanpojat. Christfrid Ganander mainitsee *Mythologia Fennicassa*an vuodelta 1789 (Ganander 1960) Kalewa-jättiläisen 12 poikaa, joiden joukossa ovat myös Väinämöinen ja Ilmarinen. Nämä mytologiset viittaukset kuuluvat kuitenkin eri kertomusmaailmaan kuin käsittelemäni jättiläistarinat. Mikael Agricolan jumalainluettelossa vuodelta 1551 mainitaan *Caleuanpoiat* niittäjinä. Vielä 1900-luvulla tallennettuihin jättiläistarinoihin kuuluu aihe, jossa jättiläinen, kalevanpoika, piru tai hiisi niittää heinää, jota kaatuu yhtä kaukaa kuin viikatteen kahaus kuuluu (tyypit N 321–325; Jauhiainen 1999, 274–275.) Kalevanpoika tunnetaan jättiläisen nimityksenä Suomessa ja Virossa; usein sanaa käytetään erisnimen tapaan. Suomessa sanan käyttö jättiläisen merkityksessä keskittyy Varsinais-Suomeen, erityisesti Laitilan ympäristöön. Toisin kuin hiiteen, jonka merkitykset ovat pääasiassa negatiivisia, kalevanpoika-sanaan liittyy myönteisiä voiman ja terveyden mielikuvia. Vahvoja miehiä taikka komeita ja hyväkuntoisia kotieläimiä on kansanpuheenparressa verrattu kalevanpoikiin: kauniita kuin kalevanpojat! (esim. SMSA Laitila. J. Saario 12.4.1927; SMSA Kuusjoki A.F. Oja 1929 s.v. ”Kalevanpoika”)

Pirut. Kristillisellä ajalla piru on vähitellen asettunut uskomusperinteessä rooleihin, jotka kuuluivat aiemmin vainajille tai haltijoille. Toisinaan pirun hahmo itsessään asettuu tarinaan, toisinaan taas on kyse nimityksen leviämisestä myös muihin uskomusolentoihin ja näiden demonisoinnista. Piru-sanalla tarkoitetaan suomalaisessa uskomusperinteessä siis laajaa skaalaa olentoja ja selittämättömiä häiriöitä. Toisinaan se vain luokittelee käsillä olevan ilmiön joko tuonpuoleiseksi tai erityisesti ihmisten toiminnalle vastakkaiseksi ja sitä häiritseväksi. (Esim. Koski 2004, 101–103.) Kun vainajaa tai jättiläistä nimitetään piruksi, se tuo mukanaan viittauksen pimeyden voimiin, joiksi kansan tuntemat uskomusolennot piti luterilaisessa katsannossa ymmärtää. Jättiläispirut tunnetaan kalevanpoikien ja nunnien synonyymina Varsinais-Suomessa, ja lisäksi nimitystä käytetään Itä- ja Pohjois-Suomessa. Kristinuskon vastavoimaan viittaavina ne ovat luonteva hahmo heittämään kirkkoa kivillä, mutta ne osallistuvat myös kirkkojen rakentamiseen. Keski-Euroopassa kirkonrakennustarinoissa onkin yliluonnollisen rakennusmestarin paikalla jättiläisen sijaan säännönmukaisesti piru (Röhrich 2004, 675).

Se, mitä kertojat tarkoittavat jättiläisillä – sanottiinpa niitä jättiläisiksi, nunniksi tai hiisiksi – vaihtelee paljonkin. Kerrotaan esimerkiksi, että jättiläiset olivat ”vahvoja, suuria ihmisiä”, jotka asuivat vuorilla ja ”pelkäsivät ristejä ja muita kristillisyyteen kuuluvia kappaleita” (SKS. KRA. Askola. J. Tyyskä 429). Jättiläiset voivat siis olla ihmisiä, jotka eroavat kertojien omasta yhteisöstä kulttuurin tai uskonnon osalta tai, kuten seuraavassa, myös kieleltään:

Hiittet toinn Mynämäe ison kivikirkon tehny on. Ne oli semmossi kauhia vahvoi miähi, ne puhuvatki eri kalttast kiältä, ei niitte kiältä oikee tiänykkä. Ei niil mikkä painanu, vaik oli kui suur kivi, nii ne nosteli ku jottai piänt vaa, ne oli kamala vahvoi miähi. Em mnää tiär, minä tähre ne kirkoi tei. (SKS. KRA. Karjala T.I. L. Laiho 5614. 1938.)

Toinen näkemys on, että jättiläiset ovat lähtökohtaisesti ei-inhimillisiä ja mahdollisesti demonisia. Juuri tätä ilmentää myös niiden suuri koko. Ei-ihmisyyks luo pohjan monissa jättiläistarinoissa näkyvälle asetelmalle, jossa ihmiset ja jättiläiset ovat lähtökohtaisesti toistensa verivihollisia. Monissa kertomuksissa vihanpito alkaa vasta ihmisten petkutettua jättiläisiä, mutta sekin esitetään oikeutettuna toimena, koska ei-ihmisten kanssa ei tarvitse pelata reilua peliä.

Vaihtelu jättiläisiksi nimettyjen olentojen kuvauksessa riippuu kertojan tavoitteista, kertomusmaailmasta sekä kerronnallisesta luovuudesta ja tyylyittelystä eli fabuloinnista. Jos tarkoituksena on antaa asiapohjaisia tietoja lähiseudun historiasta sekä löytyneiden hautojen ja raunioiden rakentajista, on todennäköistä esittää realistisempia mielikuvia kuin juonellisissa kertomuksissa, joihin sisältyy entisistä asukkaistakin kertoessa usein symbolisia merkityksiä, jännitystä ja liioittelua.

Fabulointi

Ruotsalainen folkloristi Carl Wilhelm von Sydow on nimittänyt jättiläistarinoille tyypillisiä liioittelukuvia mittasuhdefantasioiksi (*proportionsfantasier*) ja tähdentänyt, etteivät ne perustu uskomuksiin jättikokoisten toimijoiden olemassaolosta vaan kansanomaiseen fabulointiin (von Sydow 1919: 73–76, 81). Absurdit mittasuhteet ovat joskus kertomuksen itsetarkoitus, jolloin tavoitteena ei ole selittää vaan korostaa jättiläisten myyttisyyttä tai kirvoittaa hyvät naurut. Tutkijan on joskus vaikea nähdä yksittäisistä teksteistä, milloin liioittelu on lipsahtanut koomisen puolelle. Silloin on hyvä muistaa, ettei asia ole aina selvä kerrontatilanteessa läsnä oleville kuulijoillekaan. Huumori ja vakava suhtautuminen eivät ole toistensa vastakohtat, ja jatkuva leikin laskeminen folkloressa uskomusolentojen kuten pirun kustannuksella on osa pelon ja uhman välistä jännitettä.

Fabulointi on jättiläistraditiolle ominaista kaikissa kertomusmaailmoissa. Kun tapahtuma-aikana on kaukainen menneisyys, myös omaan kylään sijoittuvat tarinat voivat kertoa jättiläisistä suunnattoman suurina. Jättiläisten valtavaan kokoon viitataan kertomalla niiden kantaneen suurta kivenjätkälettä kukkarossaan tai suureksi harjuksi muodostunutta hiekkamäärää taskussaan, kahlanneen paikallisissa järvissä niin, että vasta syvimmissä kohdassa vesi meni saappaanvarresta sisään, tai kulkeneen muutamalla harppauksella kilometrien mittaisia matkoja. Yksi suosituista tarinoista kertoo jättiläisen maanneen maassa jalat koukussa, jolloin tie kulki sen polvien alitse. Kun ihmiset epäröivät kulkea hevosineen polvien alta, metsästä kuului jättiläisäidin ääni, joka puuskahti makaajan olevan vain kolmivuotinen poika – mitäpä poikasta pelkäämään? (Jauhiainen 1999, 280–284.)

Toisinaan ihmiset ovat jättiläisille kuin hyönteisiä. von Sydowin kuvailemassa tarinassa jättiläinen on niin suuri, että sen on käytävä polvilleen rakentaessaan kirkkoa. Samalla sen sääret ulottuvat rakennuspaikalta kauas suolle, missä ihmiset ovat kuokkimassa turvetta. Kun heidän kuokkansa

osuvat jättiläisen sääriin, tämä kehottaa apulaisiaan hätistämään paarmat pois. Vastaavaa huumoria edustavat grönlantilaiset jättiläiset, joilla on täiden asemassa jääkarhuja ja naaleja. (von Sydow 1919: 76–77.) Vanhin Suomessa tallennettu jättiläistarina kertoo jättiläisen pikkutyöstä, joka poimii hameensa helmaan maasta löytämänsä kyntäjän ja härän ja kyselee isältään, mitä sittisontiaisia ne mahtavat olla. Isä kehottaa viemään otukset kauniisti takaisin, sillä niistä tulee seudun uusia asukkaita. Toisessa tarinassa ihmisen pienuus valtavan jättiläisen rinnalla koituu hänelle kohtaloksi, kun kirkon harjalla kahareisin istuva, saapastaan paikkaava jättiläinen ei huomaa pikilankaansa tarttunutta hevosmiestä:

Kalevanpoika istui kerran Laitilan kirkon harjalla ja paransi saapastansa. Maantie kulkee kirkon vierellä ja kun hän saapastaan ompeli, niin maantietä kulki hevonen ja rattaat. Ne tarttuivat kaikki pikilankasolmuun, mutta siitä huolimatta hän veti ne kaikki saappaan anturan syrjään ja tassutti vähän vasaralla päälle ja puheli, että kyllä siihen pieni klupu tuli, mutta kyllä se talonpojan saappaan anturassa auttaa. (SMSA. Laitila. Ulrik Valtanen 17.12.1928.)

Jättiläisen koon lisäksi liioitellaan voimia, mikä näkyy ennen kaikkea jättiläisten kantamien kivien koossa. Viime vuosisadan alkupuolella näyttää herättäneen erityistä hilpeyttä se, että myös jättiläisnaiset ja nuoret tytöt ovat olleet vahvoja. Oma, laajalti levinnyt tarinatyypkinsä kuvaa, kuinka jättiläistyttö vie suuren kiven kirkonrakennuksille. Kivi voi olla myllynkivi, jota tyttö kantaa ranteessaan eikä arvele sitä edes painavaksi:

Jättiläislikka tuonut myllynkiven Sysmän kirkon oven päälle.

Ja yks’ seittämäntoist vanha jättiläis likka ol’ oikeas käskonkassaa kantannu sen suuren myllynkiven, mikä on Sysmän kirkon oven yläpualel’. Ja kun erään talon emäntä, joka tul likkaa vastaa – ku se käs pistettynä kyynäröspäätä myöle kiven reikää kanto kiveä kysy, että: ”Eikös se paina paljon?”, sano likka vaa, että: ”menis siin viel toinenki.” (SKS. KRA. Sysmä. H. Soivaara KRK 67:9b.)

Tarinan toisessa versiossa myllynkivi on ollut tytön käyttämä rannekoru, jonka hän luovuttaa kirkon rakentamiseen (SKS. KRA. Renko. Taimi Röök KRK 65:42). Mielikuvan absurdiuden ymmärtää jokainen myllynkiviin tutustunut, sillä reikä on varsin pieni suhteessa kiven halkaisijaan.

Kertomusmaailmat ja aikaperspektiivi

Kertomusmaailma tarkoittaa sitä, sijoitetaanko jättiläiset kertojen omaan maisemaan, johonkin myyttiseen todellisuuteen esimerkiksi jumalien vastapelureiksi vai kokonaan kuvitteelliseen satujen maailmaan. Kotiseudun, myyttien ja satujen jättiläiset poikkeavat toisistaan selvästi, vaikka vaikutteita siirtyy perinnejen yli.

Mytologioissa ei yleensä käsitellä ihmisten suhdetta itseään suurempiin jättiläisiin, vaan sekä sankarit että heidän vastustajansa ovat yli-inhimillisiä. Asetelma on verrattavissa ihmisten edesottamuksiin itsensä kaltaisten vastustajien kanssa. Kosmogonisissa myyteissä tavataan alkujättiläisiä, joiden ruumiista maailma voi muodostua. (Röhrich 2004, 670.)

Muinaisskandinaavisten saagojen jättiläiset eli jotunit ovat Asgardia asuttavien jumalien naapureita. Eddassa ne ovat ikivanha, jo maailman luomiseen osallistunut heimo, jolla on yhteiset sukujuuret jumalien kanssa. Mahtavien naapurusten välit ovat epäluuloiset ja myrskyisät. Jättiläiset esitetään uhkaksi jumalien luomalle järjestykselle ja niitä vastaan soditaan. Toisaalta kuvataan myös yhteistoimintaa ja esimerkiksi jättiläisten tytärien ja jumalien välisiä naimakauppoja. (Davidson 2000, 426–428; von Sydow 1919, 52.)

Mytologisissa perinteissä on annettu arvoa jättiläisten voimalle ja esitetty ne vakavasti otettavina vastustajina. Saduissa asetelma on jälleen toinen ja niissä jättiläisten arvokkuus karisee. Saduissa jättiläiset kuvataan usein korostetun pelottaviksi ja raaoksiksi: ne vangitsevat prinsessoja, syövät ihmisiä ja eläimiä, viskovat kiviä ja hajottavat linnoja. Mutta ne ovat tyhmiä ja päätyvät urheiden ritarien lahtaamiksi tai nokkelan nuoren sankarin petkuttamiksi. (Davidson 2000, 428–429; Röhrich 2004, 676.) Englannissa ja romaanisissa kielissä satujen jättiläisistä käytetään myös eri sanaa kuin myyteissä ja paikkatarinoissa kuvatuista jättiläisistä. Satujen jättiläistä (engl. *ogre*, ransk. *ogre*) luonnehditaan suurikokoiseksi hirviöksi tai peikoksi. Samanlainen asetelma näkyy suomalaisissa kansansaduissa, joissa jättiläisen, peikon ja pirun hahmot sulautuvat toisiinsa. Niissä yleensä Mattiniminen rohkea mies kurittaa vahvaa mutta tyhmää yliluonnollista vastustajaansa. Nämä kertomukset tunnetaan Suomessa satuina tyhmästä paholaisesta, mutta niiden eri versioissa vastustajana mainitaan joskus peikko tai jättiläinen, ja hahmo on monessa suhteessa aivan erilainen kuin kristinuskon piru. (Rausmaa 1990, 9.)

Vaikka tapahtumien ympäristönä olisi kertojien oma kotiseutu, kertomusten maailma vaihtelee suurestikin pitkän aikaperspektiivin vuoksi. Aitiologiset kertomukset sijoittuvat myyttiseen alkuaikaan, jossa moni asia oli vielä toisin kuin kertojien todellisuudessa ja maailma vielä muovautumisen asteella. Jättiläisten jälkiä kivissä selitetään esimerkiksi sillä, että ne syntyivät silloin kun kivi vielä oli pehmeää (esim. FSF VII:1, 539; Paulaharju 1910, 366). Kauimmas menneisyyteen sijoittuvat tarinat kuvaavat aikaa ennen ihmistä. Jättiläisten toiminta selittää paitsi pinnanmuotoja myös paikannimiä ja asutuksen syntyä. Jättiläinen toimii eräänlaisena paikallisena luojajumalana, joka ennustaa myös tulevan asutuksen. Seuraava, Kotiseutu-lehteen vuonna 1910 lähetetty kertomus kuvaa Tirpannokka-nimisen mäen ja sille johtavan riutan syntyä Salon Kiikalassa:

Ennen muinoin asui täällä Kiikalassa jättiläisiä, jotka olivat äärettömän suuria ja vahvoja. Kerran lähti eräs jättiläisistä käymään yli Kurajärven Vanhankylän rannasta Saarenkylän rantaan suuren suuri santasäkki selässä. Toinen jättiläisistä tirppasi salaa säkin takapäen rikki, joten santa varisi pitkin matkaa jättiläisen kulkiessa järven yli. Kun jättiläinen astui ylös järvestä Mikolan pellonpuolelle, putosi koko säkin sisus siihen. Tästä syntyi Mikolan Nokkapellon Tirpannokka.

Niinpaljon oli jättiläisen säkistä vuotanut santaa, että vielä tänäkin päivänä voi ihminen käydä yli järven Tirpannokasta Vanhaankylään, jos vaan osaa käydä samaa tietä kuin jättiläinen.

Suuttuneena lähti jättiläinen pois ja huusi mennessään: ”tulkoon kuusi kurjaa kylää Kurajärven rannalle!”

Kuusi niitä tulikin.

(Aavikko 1910, 351–352.)

Hiekan tai kivien kantaminen säkissä ja säkin rikkoutuminen on yleinen jättiläistarinoiden aihe. Valuneesta hiekasta syntyy harjuja, niemiä, luotoja ja saaria. Myös jättiläisen kantamia suuria kiviä on kertomuksissa putoillut satunnaisiin paikkoihin, joskin tavallisempaa on kertoa jättiläisen heittäneen ne joko ilman erityistä syytä tai osuakseen ihmisiin ja heidän rakennuksiinsa. Jättiläiset ovat luoneet tahattomasti myös ojia ja kuoppia: niiden on kerrottu esimerkiksi istuneen maassa vetämässä väkikapulaa, jolloin jalkojen tai takamusten sijoihin on muodostunut painanteita. (Jauhiainen 1999, 268, 272–273.) Entiseen jättiläisten aikaan viitataan myös, kun kerrotaan jättiläisten keskinäisistä kivitappeluista, joiden jäljiltä paikalliset kiviröykkiöt ovat muodostuneet (esim. SMSA Paattinen. Kaarlo A. Paijula 24.2.1929 s.v. ”Kalevanpoika”).

Seuraava aikakerrostuma kuvaa ihmisten ja jättiläisten välistä suhdetta. Jättiläisten muovailutyö on rakentamista, johon ihmiset ovat palkanneet ne, tai ne heittelevät kiviä ihmisiä ja heidän rakennelmiaan kohti. Rakennuksien kuten kirkkojen lisäksi ihmisten on kerrottu palkanneen jättiläisiä kulkureittien kuten siltojen ja kannasten rakentamiseen. Rakentaminen päättyy yleensä erimielisyyksiin, sillä ihmiset pilkkaavat jättiläistä, petkuttavat tätä tai rikkovat sopimuksen, koska eivät halua maksaa sovittua palkkaa. Laitilassa on kerrottu yrityksestä rakentaa tie järven yli, jotta Untamalasta tulevien kirkkomatka lyhenisi (ks. myös Harva 1935, 191). Kahdelle Kalevanpojalle luvattiin palkkioksi tien rakentamisesta paras härkä ja tynnyrin leivät jokaisesta Untamalan talosta. Jättiläiset kantoivat taskuissaan hiekkaa ja tie järven yli alkoi heti muotoutua syntyneistä läjistä, mutta:

Kun untamalaiset näkivät miten huokeasti jättiläiset saivat tien valmiiksi, rikkoivat he välipuheensa, eivätkä luvanneet maksaa jättiläisille lupaamaansa tienrakennuspalkkaa. Ja siltä varalta, että jättiläiset sen heiltä väkisin ottaisivat tappoivat he härkensä. Silloin jättiläisetkin lakkasivat tietä rakentamasta ja untamalaiset jäivät vuosisadoiksi yhä kiertämään järven ympäri. (Kauppinen 1910: 361.)

Kyseinen versio tarinasta selittää paitsi paikallisessa järvessä olevien saarten synnyn, myös sen, miksi untamalaisten on täytynyt tehdä harmillisen pitkä kierros matkustaessaan Laitilaan. Tarina on laitilalaisten kertoma ja vihjaa, että untamalaiset saavat syyttää tästä epämukavuudesta itseään. Tarinaan työurakkasopimuksesta liitetään toisaalla myös Laitilanharjun synty: kun Kalevanpoika kantoi hiekkasäkkiä Valkojärven tietä varten, säkki repeytyi, ja hiekka valui kävellessä Laitilanharjuksi (SMSA. Laitila. Emil Kartanonperä 31.12.1927).

Ihmisten ja jättiläisten kohtaaminen merkitsee monissa tarinoissa konfliktia, jonka seurauksena jättiläiset joko poistuvat kokonaan paikkakunnalta tai vetäytyvät vuorenonkaloihin:

Pirunluolat. Lempäälän Kuljussa on vuori, jossa on suuri luola. Kun kristinusko sai jalansijaa, väistyi pakanuus. Jättiläiset, joita vielä silloin asui niillä seuduilla, väistyivät yhä syrjemmälle, kun kirkkokin rakennettiin. Sunnuntaisin, kun kirkonkellot soivat, juoksivat jättiläiset luolaan, painoivat korviaan käsillään ja huusivat: En saa rauhaa, en saa rauhaa, Lempäälän kirkonkellot korvissani pauhaa!” (SKS. KRA. Lempäälä. Hämeenlinnan alakansak. seminaari (Hilkka Haapia). 7964. 1938.)

Toisinaan kerrotaan jättiläisten tai kalevanpoikien omasta uskonnosta, jota he puolustavat (esim. SKS. KRA. Teisko, Kuru, Jalasjärvi. K. H. Färm. SS Setälä) ja heidän kilpailevasta kirkostaan.

Kirkkelinn on tual metäs Laitla ja Ytö välis. Ku tän Laitlaha tul kristilline seurakunt, nii ne rupes rakentama kirkko. Mut se seurakunt ol suureve misä pakanoit oli. Tul riit, et kumpas se kirko rakentava. Kristilline kirkk sai puolustukse pisp Henrikilt ja ne sai voito. Alkuasukkat päätis, ett he rakentava oma kirko. He rakensit oma kirko mettä ko Laitlast mennä talvitiät Katihänttä. Nil pirusil ol se kirkk käytnös. Herjausnimi niil pakanoil ol pirut (piruse). He käves siäl. Aikoje pitures he muutus kans kristityiks ja rupes käymä Laitla kirkos. Sillo se kirkk häves. – Hiljemmi tul jälle semmone puhumine, et se kirk on ollu kalevpoja tekko. (SKS. KRA. Laitila. Lauri Laiho 4061. 1936.)

Tässä tarinassa konflikti päättyi rauhanomaiseen rinnakkaiseloon ja lopulta yhteensulautumiseen. Tavallisempaa on, että hävinnyt osapuoli joutuu poistumaan seudulta tai jättiläiset karkotetaan vaikka he ovat auttaneet kirkon rakentamisessa (esim. SKS. KRA. Mouhijärvi. K. Laitakari 348. 1936).

Uusien asukkaiden tieltä väistyneet tai karkotetut jättiläiset kuvataan toisinaan yliluonnollisten olentojen sijaan ikään kuin toiseksi heimoksi, jonka kohtalona oli väistyä tai tuhoutua. Pihtiputaalta on tallennettu raadollisen realistinen kuvaus, jossa viimeisiä pakenevia jättiläisiä ammutaan:

Kun nämä asukkaat tulivat niin keisarin sanotaan antaneen että jahdilla ammuttaa ja Köyhänkankaalle oli niitä ammuttu. Pujajoen edessä oli yksi kivi, johon yksi jättiläinen oli paetessaan uinut ja siitä hypännyt järveen ja hukkunut. Samoin oli yksi jättiläisistä tullut ammutuksi pakomatallaan Köyhäkankaalla Pihtiputaan ja Reisjärven rajalla. (SKS. KRA. Pihtipudas. K. Jalkanen 398.)

Jättiläiset rinnastetaan myös saamelaisiin, joiden on samoin kerrottu väistyneen pohjoista kohti nykyisten asukkaiden saavuttua:

Tarinoita jättiläisistä.

Lappalaiset ja Jättiläiset eivät erään kertojan arveluiden mukaan eronneet toisistansa muuten, kuin siinä että Jättiläiset olivat vahvempia. Muuten olivat ne ”niinkuin samaa väkeä”. Kun nykyinen kansa tuli näille seuduin, lähtivät Jättiläiset hiljaisuudessa, mitään vastarintaa tekemättä, ”painumaan pohjoiseen päin”. Sittenmin niitä ei ole näkynyt. (SKS. KRA. Utajärvi. A.H. Snellman 1887. SMYA IX, 122 (alaviitta).)

Siitä huolimatta, että jättiläisten sanotaan pääsääntöisesti kuuluvan menneisyyteen, niiden on 1900-luvun alkupuolella tallennetuissa kuvauksissa toisinaan vihjattu liikuskelevan vanhoilla asuinsijoillaan edelleen joko elävinä tai vainajina. Seudulta väistyneiden entisten asukkaiden rakennelmiin ja jättiläisten heittämiin kiviin on liittynyt paikoin vielä kuvauksia selittämättömistä ilmiöistä, pelkoa ja kunnioitusta. Elämisen ääniä on kuultu raunioiden äärellä edelleen, tai muinaishautojen pilkkaaja on joutunut hyökkäyksen kohteeksi (esim. Europaeus 1910: 61–62; Reini 1916, 159.) Tällaiset kertomukset ulottavat jättiläisten aikakauden kertojen omaan elämis-

maailmaan saakka. Vaikka jättiläiset edustavat menneisyyttä, ne ovat edelleen maisemassa ja osa sen nykypäivää.

Menneisyys ja myytti

Tiedonannot jättiläisiksi nimetyistä jo kadonneista heimoista tai kansoista ovat aika ajoin houkutelleet tutkijoita folkloren historiallisiin tulkintoihin. 1900-luvun alussa historiallisia tulkintoja kannattanut David MacRitchie tarkasteli mainintoja jättiläisistä Välimeren maiden, Saksan ja Britannian kansankulttuureissa sekä latinan-, kreikan- ja hepreankielisissä lähteissä. Hän arvioi, että jättiläisiksi nimetyt vanhojen kivirakennelmien tekijät tai muinaisaikojen taistelukumppanit ovat pohjimmiltaan harvoin mitään muuta kuin hiukan suurikokoisempia entisajan asukkaita. Jättimäinen koko on jälkikäteen tapahtunutta liioittelua, etenkin jos kyseistä heimoa vastaan on taisteltu: kronikoitsija haluaa mieluusti osoittaa omat soturit erityisen urheiksi ja voitettut esteet vaivalloisiksi. Sen sijaan muistitiedossa seudun entiset, jättiläisiksi nimetyt asukkaat kuvataan maltillisemmin ja voidaan peräti mainita joskus pienikokoisiksi, vaikka nimityksenä on jättiläinen. Esimerkiksi Skotlannista ja Irlannista tallennetut kuvaukset jättiläisiksi tai pahanhajuisiksi kutsutusta kansasta kertovat suuren koon sijaan näiden harjoittamasta merirosvouksesta, asumisesta luolissa, villiyydestä ja vastenmielisestä hajusta. MacRitchie korostaa, että yhteistä seudun aiempien asukkaiden kuvauksille on suuren koon sijaan mielikuva primitiivisyydestä, raakuudesta ja toisinaan myös uhkaavuudesta. (MacRitchie 1914, 190–193.) Historiallisten tulkintojen ongelmana on oletus, että folklore toistaisi kuuliaisesti aiemmilta sukupolvilta periytyvää tietoa. Lähempänä totuutta on, että tutuiksi tulleet ainekset käytetään omien näkemysten ja ajankohtaisten kysymysten ilmaisemiseen. Vaikka isovanhempien näkemykset kelpaavat joskus sellaisinaan, heidän tarinoidensa ainekset voidaan myös siirtää uusiin konteksteihin ja antaa niille kokonaan uusia merkityksiä.

Kun samoja nimityksiä on käytetty sekä vieraista ihmisryhmistä että uskomusolennoista, kyse ei ole välttämättä historiallisesta yhteydestä niiden välillä. Yhteys voi yhtä hyvin olla symbolinen ja perustua siihen, että molemmat nähdään oman yhteisön vastakohtana tai sitä uhkaavana tai uhanneena toimijana. Vastaavia sanasemanttisia yhteyksiä näkyy esimerkiksi uskomusolentojen, haittaeläinten ja epäsosiaalisen käytöksen välillä. (Koski 2012.) Folkloren käytölle on ominaista värittäminen ja muuntelu riippumatta siitä, ovatko kuvatut henkilöt ja tapahtumat pohjimmiltaan historiallisia vai fiktiivisiä. Jännittävät aiheumat ja maineteot myös kasaantuvat vähitellen samalle hahmolle, joka on kerran saanut sopivaa mainetta. Tätä tapahtuu sekä kansanomaisessa kerronnassa että folkloren kirjallisissa sovelluksissa, joissa vanhat ainekset siirretään kirjalliseen kulttuuriin ja sen myötä paikalliselta kansalliselle tai jopa kansainväliselle tasolle.

Tällaista kehitystä näkyy antiikin taruston giganttien kohdalla. Odyssseiassa ne mainitaan vain lyhyesti villinä kuolevaisten heimona, jonka jäsenet olivat ihmistä suurempia ja joutuivat tuhon omiksi suututettuaan jumalat. Myöhemmät kirjoittajat yhdistelivät paikallisia taruja, ja vähitellen useat ihmisten tai heidän jumaliensa vahvat tai hirviömäiset vastustajat liitettiin gigantteihin. Ajanlaskun alun jälkeen syntyi kirjallisessa muodossa laaja ja yksityiskohtainen kertomus jumalien ja jättiläismäisten giganttien välisestä taistelusta, *Gigantomachia*. Siitä tuli suosittu, koska se sopi symboliksi kurin ja järjestyksen voitolle kaaoksesta ja väkivallasta. Samalla se oli käyttökelpoinen

poliittinen allegoria vallanpitäjille. (Scott 1914, 193–196.) Olipa giganttien heimoa koskaan olemassa tai ei, giganttien ympärille muodostui vuosisatojen kuluessa lukuisien uudelleenrunoilujen tuloksena myytti niiden omaan tuhoon päättyneestä sodasta.

Uudelleenrunoilun ja uuden kontekstin tuoma muutos liittyy myös virolaiseen *Kalevipoegiin*. Kalevipoegin hahmo on virolaisessa kansanrunoudessa kahtalainen. Kansanomaisissa tarinoissa ja myyteissä hänet on tunnettu jättiläisenä, jonka toimet muovaavat maisemaa ja joka taistelee toisia jättiläisiä sekä ulkopuolisia vainoajia vastaan. Runoissa hän sen sijaan on ennemminkin ylimys ja inhimillinen merkkihenkilö. Kun oppineet alkoivat koota Kalevipoegin ympärille eeposta, aineistoa järjesteltiin ja valikoitiin. *Kalevipoeg*-eepoksen kirjoittanut Friedrich Reinhold Kreutzwald teki sankaristaan jättiläisen sijaan Muinais-Viron hallitsijan. Samalla teoksesta tuli Viron historiallisia vaiheita kuvastava ja valtakunnan yhtenäisyyttä korostava puheenvuoro. Kalevipoegiin liittyviä kertomusaihelmia myös tulkittiin uudelleen. Virossa tunnettu tarina, jossa maa muuttuu hedelmättömäksi kalevanpoikien kyntötyön vuoksi, muovattiin lopullisessa runoelmassa maanviljelyksi. (Laugaste 1987, 209–210, 213.) *Kalevipoegin* tapaus eroaa jättiläismyyttien yleislinjasta inhimillistämällä jättiläishahmon sankariksi. Yksi ilmeinen syy tälle on se, että *Kalevipoeg* pyrki olemaan virolaisrahvaan, ei sen hallitsijoiden eepos. Sille, että yleensä oman kulttuurin vastustajaksi kuvattu jättiläinen kääntyy sankariksi nimenomaan Virossa, löytyy perusteita virolaisista kansantarinoista. Kun jättiläinen yrittää skandinaavisissa kivenheittotarinoissa murskata kirkon, joka on valtaosalle väestöä edustanut yhteisön keskeistä arvoa ja identiteettiä, Virossa murskausyrityksen kohteena ovat myös suurkartanot eli moisiot, joiden suhde rahvaaseen oli vähintäänkin jännitteinen. Orjuuttava yläluokka on edustanut sitä toiseutta, jonka vastustamisen symbolina kalevanpojat ovat toimineet yhdessä monista rooleistaan. (Jauhiainen 1962, 82–83.)

Kuten edellä on käynyt ilmeiseksi, symbolisten merkitysten ja fabuloinnin myötä yhteys todelliseen historiaan, jos sitä koskaan oli, katkeaa. 1800-luvulla tutkijat kiistelivät mytologisten aiheiden tulkinnassa historiallisten ja luonnontarullisten tulkintojen välillä (esim. Hautala 1954, 137–139, 150–152). Luonnontarullinen tulkinta näkee jättiläiset luonnonvoimien kuten tuulen, maanvyörymien ja pakkasen symboleina, joilla ei ole yhteyttä historiallisiin henkilöihin tai olosuhteisiin. Myöhemmin on korostettu jättiläistarinoiden selitysfunktiota (esim. von Sydow 1919), mutta sitäkään ei tule painottaa liikaa. Voidaan ajatella, että luonnonmotojen alkuperän selittämisen sijaan folklore käyttää suuria kiviä ja erikoisia pinnanmuotoja todisteena esittelemästään menneisyyskuvasta. (Saarinen 1993, 108.) Jättiläistarinat sitovat yhteen menneisyyden, maiseman ja maailmankatsomuksen. Ne perustelevat menneisyyden tapahtumiin vedoten paitsi näkyvää fyysistä ympäristöä myös vallitsevaa sosiaalista järjestystä. Oman yhteisön peilikuvana tai vastustajina esitettyjen jättiläisten avulla pyritään rakentamaan omalle yhteisölle positiivista identiteettiä, määrittelemään yhteisön arvomaailmaa, esittämään perusteluja olemassa olevalle järjestykselle ja myös viihtymään näiden aihepiirien parissa. Viihteellisinäkin aitiologiset kertomukset ovat olleet suorasanaisia myyttejä ja ilmaisseet myös arvoasetelmia ja velvoittavia toimintamalleja kuulijoilleen. Omassa tulkinnassani olen lähestynyt jättiläisiä toimijoina, joihin viittaamalla erotellaan oman yhteisön ja sen arvojen suhdetta tarjolla oleviin mutta torjuttaviin vaihtoehtoihin.

Jättiläiset, sivistys ja kristinusko

Kuten Jukka Saarinen on hiisiä koskevassa tutkielmassaan huomauttanut, jättiläistarinoiden yhtenä oppositioparina on luonnontilaisen syrjäseudun suhde viljeltyyn kyläkulttuuriin (Saarinen 1993, 109). Useimpiin kivenheittotarinoihin on liitetty selitys, että jättiläisen varsinaisena kohteena on ollut kirkko. Kiven alle on perin monessa kertomuksessa kuitenkin murskautunut härkäpari ja kyntäjä. Jättiläisen voi katsoa edustavan seudun alkuperäisiä asukkaita, joiden kulttuuriin maanviljelys ei kuulu, tai villiä luontoa, jonka oikku murskaa viljelijän yritykset. Ei ole mahdotonta, etteivätkö maata viljelevät kertojat olisi kokeneet kertomustensa jättiläistä karun ja vihamielisen luonnonympäristönsä henkilöitymäksi. Suunnittelemattomien luomistöidensä kautta jättiläiset edustavat sitä laajaa maisemaa, jonka kyljessä ihmiset itse pienine auroineen ähelsivät kuin sittisontiaiset. Jos maisemaan ja maanviljelyyn liittyvät tarinat ovat hahmotelleet kuvan sekä maasta että ihmisistä jättiläisten toiminnan satunnaisuuden armoilla, sadut puolestaan ovat olleet fantasiaa, jossa neuvokas yksilö pärjää oveluudella peikolle tai jättiläiselle ja lopuksi saa haltuunsa myös tämän rikkaudet. Ei ole sattumaa, että jättiläisen paikan peri näissä saduissa sittemmin piru, joka kristillisen katsantokannan vahvistuttua koettiin jatkuvaksi uhkaksi jokapäiväisessä elämässä.

Luterilaisessa Suomessa Ruotsin vallan aikana kirkko oli paikallistasolla julkisen elämän keskus. Papit kuulustelivat luku- ja kristinopin taidon sekä kontrolloivat kirkossa käymistä, joka oli pakollista. Kristillisyyden keskeinen asema näkyi folkloressa: kristitty tarkoitti samaa kuin ihminen, jonka vastakohtana olivat toisaalta eläimet, toisaalta yliluonnolliset epäihmiset. (Koski 2011; 10, 18–19.) Luterilaisen tulkinnan myötä jättiläinen on kristillisen kirkon – ja nimenomaan luterilaisen kirkon – vastustaja. Kristillisen yhteisön ja jättiläisten välisestä konfliktista ja etenkin jättiläisten vetäytymisestä kertovissa tarinoissa epäihmiset pakenevat messuja, ristinmerkkejä ja siunausta, mutta kirkonkellojen soitto on ehdottomasti tärkein jättiläisten karkottaja:

Alavuden ja Töysän rajamailla on Kirkkovuori. Siellä on ennen asunut vuoren onkaloissa jättiläisiä ja kun Alavuden kirkkoa alettiin rakentaa, heittelivät ne suuria kiviä tuhotakseen kirkon. Mutta kun kirkon kellon äänet ensi kerran kuuluivat, lähtivät jättiläiset pakoon. (SKS. KRA. Töysä. Urho Mäenpää KT 172:102. 1937.)

Kiven heittäminen kohti kirkkoa on kansainvälinen motiivi, samoin jättiläisten kyvyttömyys lausua kirkonkellojen nimeä. Eri paikkakunnilla jättiläisen repliikki on kiteytynyt erilaiseksi. Yleensä se liittyy ääntelevien eläinten ja paikkakunnan tai kirkon suojeluspyhimyksen nimeen: Lopella ”Lopen Santa Pirje pauhaa”, Huittisissa ”Kaijan kissat naukuu”, Oripäässä ”Oripään kollit naukuu” ja Nurmijärvellä ”iso härkä mörää”. (Simonsuuri 2006, 34–35.) Suomalaiseen ja kansainväliseen uskomusperinteeseen kuuluu tukevasti se käsitys, että kirkonkellot karkottavat pirun ja muutkin uskomusolennot ja tekevät tyhjäksi niiden aiheet; sama koskee jättiläisiä (esim. Kuuliala 1943, 81). Lisäksi kirkonkelloihin liittyy kirkon muuhun omaisuuteen verrattuna erityinen piirre: rahvaan on arveltu pitäneen kelloja omana omaisuutenaan, jota he saivat myös käyttää maksutta. Tämä johtui siitä, että kellojen hankkiminen tapahtui usein seurakuntalaisten omasta aloitteesta ja niitä varten koottiin yhdessä varoja. (Laasonen 1967, 172–174.) Seuraava tarina kuvaa tilannetta Tampereen Harjun kirkon kohdalla:

Kun sitte Harjun kirkko rakennettiin ja kello siihen hankittiin siten, että ohria koottiin pitäjältä ja ne myytiin kellon hinnoiksi Turun markkinoilla, harmitti se pirua kovin, sillä

liian lähellä hänen asuinpaikkojaan oli tämä pyhä huone ja kellon kumaukset viilsivät hänen korviansa. Tuntein kirkonkellon syntyperän haukkui piru koko kirkkoa ”ohraperseeksi”, jonka nimen se sitte sai pitää kansankin kesken. Tätä kirkon tekoa kostaakseen ryhtyi piru vihdoinkin kaivamaan kanavaa Pispalan harjun poikki, Tammerkosken varrella olevat myllyt olisivat siten kuiville jääneet. Jo pisti piru lapiollisen maata harjasta (siihen tuli hiitten hauta) ja viskasi Pyhäjärveen (siitä syntyi Lapiosaari). Juuri kun piru oli toista lapiollista pistämässä, pamahti Harjun kirkonkello soimaan, tästä piru niin vimmastui, että tempasi kiven vuoresta ja viskasi sen kirkkoa kohden huutaen: ”nyt, ohraperse, viimeisen kerran laulat.” Mutta kivi putosikin maahan ennen kuin kirkon ennätti (heittokivi). Tästä onnistumattomasta yrityksestä pirun sappi niin paisui, että piru räjähti ilmaan, eikä ole sitä sen jälkeen Pyynikillä nähty, kuultu. (SKS. KRA. Pirkkala. M.A. ja Anni Starck 9.e. 1889.)

Jos kirkonkello tulkitaan seurakuntalaisten yhteisten ponnistusten symboliksi, tarina painottaa seurakuntalaisten omaa kollektiivista panosta pakanuuden ja hengellisen vastahakoisuuden kitkemisessä. Seurakuntalaiset eivät toki kaikki osallistuneet ponnisteluihin yhtäläisellä innolla. Sitoutuminen kirkolliseen elämään sekä lukemisen ja opinkappaleiden harjoitteluun jäi usein ohueksi etenkin syrjäseuduilla. Jos kirkolle oli matkaa kymmeniä kilometrejä, kirkolla ja siihen liittyvällä julkisella elämällä saattoi olla varsin pieni rooli elämässä. Vaikka täysi yhteiskuntakelpoisuus edellytti kuulustelujen hyväksyttyä suorittamista, raskas työ elannon hankkimiseksi saattoi käytännössä ohjata keskittymään toisenlaisiin taitoihin. Osaamattomuus kinkereillä tai rovestintarkastuksissa oli nöyryyttävää, ja niitä vältelleitä karkulaisia koetettiin tavoitella virkavallan avulla edes yksityisiin kuulusteluihin. (Laine 2002, 22–25.) Luterilaisessa katsannossa jättiläiset olivat otollinen hahmo paitsi pakanuuden myös riittämättömän hengellisen panostuksen symboliksi. Tarinoiden viestinä on, että kirkonkellojen kutsua pakenevat yksilöt eivät kuulu kristittyjen yhteisöön vaan ovat epäihmisiä, jollaiset kuuluvat tosiasiaassa menneisyyteen (Koski 2011, 19).

Kaikkiin jättiläistarinoihin ei istu sama tulkinta eivätkä ne kaikki kerro samanlaisista olennoista. Folklorelle onkin tyypillistä monikäyttöisyys ja monitulkintaisuus. Tässä esittämäni tulkinnan mukaan 1800- ja 1900-luvuilla tallennettu jättiläistaditio käsittelee luterilaisen, agraarisen kyläkulttuurin suhdetta marginaalisiin ilmiöihin ja menneisyyteen erilaisten mutta kuitenkin toisiinsa kytkeytyvien vastakkainasettelujen kautta. Niissä menneisyys, luonto, pakanuus ja ei-ihmisyyden kohtaavat eri tavoin painottuneina kertojen nykyisyyden, kulttuurin, kristinuskon ja ihmisyyden. Tällaisena jättiläistarinoiden sanoma on ollut valtakulttuurin hyväksymä. Paikallisväestön suullisena historiana tarinoita kirkon rakentamisesta, jättiläisten heittämistä kivistä ja hiisien poistumisesta onkin kirjattu myös paikallishistorioihin 1900-luvun kuluessa. Sen sijaan tiedot vaikkapa taikojen tekemisestä ja tietäjistä on esitelty merkkeinä kansan siveellisen tilan kehittymättömyydestä varhempina aikakausina. Taiat ja tietäjät kyseenalaistivat kristilliset periaatteet ja kirkon auktoriteetin, kun taas jättiläistarinat kuvasivat kristinuskon ja sivistyksen voittoa. Valtavirtaa myötäilevistä tulkinnoista huolimatta näen jättiläiskertomuksissa tilaa myös niiden äänille, jotka kirkon auktoriteettiin tympääntyneinä kannattivat jättiläisiä, hellivät ajatusta suuren kiven heittämisestä kirkon hajottamiseksi ja myhäillen nimittivät kotikirkkoaan Ohraperseeksi.

Lähteet

Tutkimusaineistot:

SKS. KRA. = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto.

SMSA = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Suomen murteiden sana-arkisto.

Kirjallisuus:

Aavikko, Armas 1910: Yhtä ja toista kansan suusta Kiikalassa. – *Kotiseutu* N:o 22–23. 351–355.

Davidson, Hilda Ellis 2000: Giants. – Carl Lindahl, John McNamara & John Lindow (eds.), *Medieval Folklore. An Encyclopedia of Myths, Legends, Tales, Beliefs, and Customs. Volume 1: A–K*. Santa Barbara: ABC-Clio. 426–430.

Davidson, Hilda Ellis 2011: Giants. – Charlie T. McCormic & Kim Kennedy White (eds.), *Folklore. Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. Vol. 2 E–L. Santa Barbara: ABC-Clio. 629–633.

Europaeus, Aarne 1910: Pohjanmaan ”jättiläiskirkoista”. – Jouko. *Pohjois-Pohjalaisen osakunnan kotiseutututkimuksia* I. Helsinki: Pohjois-Pohjalainen osakunta.

Ganander, Christfrid 1960: *Mythologia Fennica*. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Harva, Uno 1935: Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria. – *Varsinais-Suomen historia III,1*. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Hautala, Jouko 1954: *Suomalainen kansanrunouden tutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Jauhiainen, Marjatta 1962: Kivi kirkkoa kohti. Vertaileva tarinantutkimus. Suomalaisen ja vertailevan kansanrunodontutkimuksen pro gradu -kirjoitus. S-sidos 101. Helsingin yliopisto.

Jauhiainen, Marjatta 1999: *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. Tarkistettu ja laajennettu laitos Lauri Simonsuuren teoksesta *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen* (FF Communications N. 182. Helsinki 1961). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 731. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kauppinen, M. 1910: Kansantarinoita Laitilan pitäjästä. – *Kotiseutu* N:o 22–23. 360–361.

Koski, Kaarina 2004: Monitulkintaisen aineiston ongelmia. – Tuulikki Kurki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 91–110.

Koski, Kaarina 2011: Uskomusperinne ja kristillinen kasvatus 1800-luvulla. – *Kasvatus & Aika* 5 (4). 9–24.

Koski, Kaarina 2012: Ghosts, Vermin and the Ill-Mannered. Polysemous Words Denoting Opposition to Social Order. – Cornelius Hasselblatt & Adriaan van der Hoeven (eds.), *Finno-Ugric Folklore, Myth and Cultural Identity. Proceedings of the Fifth International Symposium on Finno-Ugric Languages. University of Groningen, June 7–9, 2011*. *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 7. Maastricht: Shaker. 153–164.

Kuuliala, Wiljo-Kustaa 1943: *Kellot temppelin*. Sortavala: Suomen kirkon sisälähetysseura.

Laasonen, Pentti 1967: *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 72. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Laine, Esko M. 2002: Pelottava ja kauhistava lukeminen. – *ABC: Lukeminen esivallan palveluksessa. ABC: Läsandet i överhetens tjänst*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto. 11–31.

Laugaste, Eduard 1987: Kalevala ja Kalevipoeg. – Lauri Honko (toim.), *Kalevala ja maailman eepokset*. Kalevalaseuran vuosikirja 65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 209–222.

MacRitchie, David 1914: Giants. – *Encyclopaedia of Religion and Ethics* Vol 6. 189–193.

Paulaharju, Samuli 1910: Kiviä, joissa näkyy jalansijoja y.m. kuvia. – *Kotiseutu* N:o 22–23. 366–367.

Racénaitė, Radvilė 2013: *Les Lieux de Mémoire* and Sacralization of Landscape in Lithuanian Folk Narrative. – Esitelmä ISFNR:n konferenssissa “Folk Narrative in the Modern World: Unity and Diversity” 26.6.2013.

Rausmaa, Pirkko-Liisa 1990: *Suomalaiset kansansadut 3. Sadut tyhmästä paholaisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 538. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Reini, J. 1916: Jättiläisroukkioon liittyviä taruja. – *Kotiseutu* N:o 12. 159–160.

Rose, Carol 2000: *Giants, Monsters, and Dragons. An Encyclopedia of Folklore, Legend, and Myth*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Röhrich, Lutz 2004: Riese, Riesin. – *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 11. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 667–682.

Saarimaa, E. 1911: Silloin kun Naantalin kirkkoa rakennettiin. Kotiseuduiltamme – *Kotiseutu* N:o 4. 147.

Saarin, Jukka 1993: The Dead, Things Past and Things Far Away. – *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*. 107–115.

Scott, Walter 1914: Giants (Greek and Roman). – *Encyclopaedia of Religion and Ethics* Vol 6. 193–197.

Simonsuuri, Lauri 2006 [1950]: *Kansa tarinoi. Tutkielmia kansantarinoiden salaperäisestä maailmasta*. 2. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Skogman, D. 1864: Kertomus matkoiltani Satakunnassa. – *Suomi* II:2.

von Sydow, Carl Wilhelm 1919: Jättarna i mytologi och folktro. – *Folkminnen och folktankar* 6. 52–96.

von Sydow, Carl Wilhelm 1920: Mytologiens jättar. Ett svar till professor Edv. Lehmann. – *Folkminnen och folktankar* 7. 136–149.

Tallgren, J. M. 1911: Muutamia varsinaissuomalaisia kirkonrakennustaruja. – *Kotiseutu* N:o 4. 258–259.